

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΤΣΗΣ

Αντίδωρο στον σ. Ευτύχη Μπιτσάκη

[Δεύτερη Εκδοχή: Προσθήκη μίας σημείωσης σχετική
με το έργο του Νίκου Κιτσίκη, *Η Φιλοσοφία της
Νεώτερης Φυσικής*]

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ

Σειρά Δημοσιεύσεων Πολυτεχνικού Τμήματος
Αρ. 3

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2018

Αντίδωρο στον σ. Ευτύχη Μπιτσάκη

[Δεύτερη Έκδοχή: Προσθήκη μίας σημείωσης σχετικής με το έργο του Νίκου Κιτσίκη, *Η Φιλοσοφία της Νεώτερης Φυσικής*]*

Θεόδωρος Μαριόλης

Μηχανολόγος Μηχανικός ΕΜΠ

Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, και Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης

1. Εισαγωγή

Άλλη μία φορά, πριν από εκλογική διαδικασία, και συστηματικότερα, ιδίως από τότε που ξέσπασε η λεγόμενη «ελληνική κρίση»,^[1] ο σ. Ευτύχης Μπιτσάκης πραγματοποιεί συμβουλευτικές δηλώσεις προς το σύνολο της «ελληνικής Αριστεράς» (τελευταίο, χρονικά, δείγμα: Εφημερίδα *Δρόμος της Αριστεράς*, 17.01.2015).

Δεν γνωρίζω εάν συνεδρίασαν τα κόμματα και οι οργανώσεις της «ελληνικής Αριστεράς», και αποφάσισαν να δώσουν στον Μπιτσάκη τη θέση του γενικού συμβούλου τους ή εάν αυτή είναι μία θέση την οποία έδωσε ο Μπιτσάκης στον εαυτό του. Ωστόσο, η κατά σειρά δεύτερη περίπτωση δεν αποκλείεται *a priori*. Διότι ακόμα και για επιστημονικά ζητήματα ή/και αντίστοιχες ποσοτικές εκτιμήσεις, για τις οποίες δηλώνει, δημοσίως, ότι δεν έχει την προαπαιτούμενη γνώση (όπως, για παράδειγμα, η εκτίμηση του δημοσιονομικού πολλαπλασιαστή της ελληνικής οικονομίας και η επακόλουθη εκτίμηση της αθροιστικής ύφεσής της στο 29%, συνεπεία μηδενισμού του πρωτογενούς ελλείμματος – εκτίμηση η οποία δημοσιοποιήθηκε εδώ και πάνω τρία χρόνια, και επαληθεύτηκε), ο Μπιτσάκης συνηθίζει, πάλι δημοσίως, να αποφαίνεται λακωνικά: «Δεν έχω πειστεί».

Ομολογώ, επίσης, ότι ποτέ δεν κατάλαβα τη λέξη: «Αριστερά (Δεξιά)/Αριστερός (Δεξιός)», καίτοι καταλαβαίνω πολύ καλά τις λέξεις, για παράδειγμα, «κομμουνισμός/κομμουνιστής» ή «(νεο-) φιλελευθερισμός» και «λεττρισμός» ή, έστω, «σοσιαλδημοκρατία» και «αναρχισμός».

Ό,τι και να ισχύει, για το πώς κατέλαβε ο Μπιτσάκης εκείνη τη θέση, και ό,τι και να υπονοείται με τη λέξη «Αριστερά», διακρίνω αγνωμοσύνη: Πλην ενός τμήματος της «ελληνικής Αριστεράς», εκείνου στο οποίο ηγεμονεύει η ιδεολογία (;) του Ευρωπαϊσμού-Κοσμοπολιτισμού, τα άλλα τμήματά της, στα οποία – ταυτοχρόνως – απευθύνεται ο Μπιτσάκης, και μάλλον κυριαρχεί η

* Πρώτη δημοσίευση: 23 Ιανουαρίου 2015. Τυπογραφικές μεταβολές και προσθήκη της σημείωσης υπ' αριθμό [4]: 28 Οκτωβρίου 2018.

ιδεολογία του Κομμουνισμού, δεν δείχνουν ενθουσιασμό για τις συμβουλές του. Ως εκ τούτου, αισθάνομαι την ανάγκη να προσφέρω μία, σύντομη συμβουλή-αντίδωρο, αφού πρώτα, όμως, κάνω ένα σχεδόν εξίσου σύντομο, αλλά αντιπροσωπευτικό και σχολιασμένο, εράνισμα από αναφερόμενα στις φυσικο-μαθηματικές επιστήμες γραπτά του Μπιτσάκη.[2]

2. Εράνισμα

Δείγμα 1: «Ο χώρος και ο χρόνος είναι συνεχείς ή κβαντωμένοι; [...] Ο χώρος πρέπει να είναι συνεχής. Αλλιώς θα ήταν δύσκολο να κατανοήσουμε τις αλληλεπιδράσεις, τη μετατόπιση, ακόμα και τη διαφορίση και την ολοκλήρωση στα μαθηματικά.» (Μπιτσάκης, Ε., 1981, *Διαλεκτική και Νεώτερη Φυσική*, 3^η έκδοση, Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος, σελ. 206 και 208, αντιστοίχως).

Σχολιασμός: Το ζήτημα της κατανόησης της (μαθηματικής) διαφορίσης και ολοκλήρωσης είναι απολύτως άσχετο με το ζήτημα του εάν ο (φυσικός) χώρος είναι συνεχής ή κβαντωμένος (χάριν συντομίας, αντιπαρέρχομαι «τις αλληλεπιδράσεις και τη μετατόπιση», κατά Μπιτσάκη, καθώς και το τελικό συμπέρασμά του ότι «δε βλέπει κανείς πώς θα μπορούσε υπάρξει [μία τέτοια] απάντηση», ό.π., σελ. 209, στο ερώτημα που τέθηκε στην αρχή).

Θα μπορούσαμε, εδώ, να ανακαλέσουμε ένα πολύ γνωστό, στους φυσικο-μαθηματικούς, ιστορικό και, ταυτοχρόνως, διδακτικό παράδειγμα. Το *statement*, λοιπόν, του Μπιτσάκη είναι ισοδύναμο, από λογική άποψη, με το *statement*: «Σε τι χρησιμεύει ο λεγόμενος Υγρός Αέρας; Τον χρησιμοποιούμε για να γρασάρουμε την τετραγωνική ρίζα του μείον 1.» (βλέπε Heyl, P. R., 1938, The skeptical physicist, *Scientific Monthly*, March, pp. 225-229). Σε γεγκελιανούς όρους, για εκείνες/ους που προτιμούν τη φιλοσοφική ορολογία, θα λέγαμε ότι, στο *statement* Μπιτσάκη, ενέχεται μία «απέραντη (ή, αλλιώς, άπειρη) κρίση» (*unendliche Urteil*), όπως, για παράδειγμα, στις προτάσεις: «Ένα λιοντάρι δεν είναι τραπέζι» (*Επιστήμη της Λογικής*) ή «Ο λογάριθμος είναι κίτρινος» (βλέπε Μαρξ, Κ., 1978, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 1005).

Δείγμα 2: «Η αλήθεια της κβαντικής μηχανικής δεν καταργεί την αλήθεια της κλασικής μηχανικής, της οποίας έδειξε τα όρια: αν πάρουμε το $h = 0$, η κβαντική μηχανική μετατρέπεται σε κλασική. Έτσι, κατανοείται ο βαθύτερος λόγος για τον οποίο η κλασική μηχανική είναι πάντοτε έγκυρη για τη μακροσκοπική πρακτική, όπου η σταθερά του Πλανκ είναι αμελητέα. [...] Η νεώτερη φυσική, γενικότερα, αντιπροσωπεύει μία αλήθεια βαθύτερη από την κλασική φυσική, αλλά που συνδέεται μαζί της. Αν πάρουμε το $h = 0$, περνούμε

από την κβαντική, στη κλασική μηχανική.» (Μπιτσάκης, Ε., 1981, ό.π., σελ. 323 και 324, αντιστοίχως).

Σχολιασμός: Προαπαιτούνται δύο διευκρινήσεις (αντιπαρέρχομαι, χάριν συντομίας, το ζήτημα των – κατά Μπιτσάκη – δύο αληθειών, αυτό καθαυτό, αν και μου θυμίζει ένα τραγούδι του Άκη Πάνου):

(i). Με το σύμβολο h ο Μπιτσάκης παριστά τη «Σταθερά του Plank» (ό.π., σελ. 323, παράγραφος 1, όπου ορίζει αυτό το σύμβολο). Η εν λόγω σταθερά (όπως δύναται να προσδιοριστεί βάσει, για παράδειγμα, μίας πειραματικής διάταξης αναπαραγωγής του φωτοηλεκτρικού φαινομένου) ισούται, κατά προσέγγιση τρίτου δεκαδικού, με 6.626 επί 10 εις την μείον 34 Joule επί sec. Άρα, έχει μία (προσδι-)ορισμένη, μη μηδενική τιμή. Και αυτή η τιμή είναι αυτή που είναι, πάντοτε: ούτε «αμελητέα» ούτε μη-αμελητέα, ούτε για τη «μακροσκοπική πρακτική» ούτε για τη μη μακροσκοπική πρακτική, ούτε για την «πρακτική» ούτε για τη μη-πρακτική.

(ii). Το σύνολο *statement* του Μπιτσάκη αναφέρεται στην ή μάλλον υπονοεί την περίφημη «Αρχή της Αντιστοιχίας» (*«Principle of Correspondence»*) του Niels Bohr (διατυπώθηκε το 1920, εάν όχι το 1913), η οποία προσδιορίζει πότε (υπό ποια συνθήκη(-ες), δηλαδή) η περιγραφή ενός φυσικού φαινομένου βάσει των αρχών-νόμων-σχέσεων της Κβαντικής Φυσικής καταλήγει στα ίδια, κατά προσέγγιση, ποσοτικά αποτελέσματα με την περιγραφή του ιδίου φαινομένου βάσει των – συγκριτικά απλούστερων – αρχών-νόμων-σχέσεων της Νευτώνειας/Κλασικής Φυσικής. Όταν, λοιπόν, πληρούται αυτή η συνθήκη, δύναται να αρκестεί κανείς στην περιγραφή βάσει της Κλασικής Φυσικής: Καταβάλλει, από τη μία πλευρά, το κόστος ενός, ορισμένου, ποσοτικού σφάλματος, αλλά απαλλάσσεται, από την άλλη πλευρά, από το υψηλότερο κόστος χρήσης των περιπλοκότερων σχέσεων της Κβαντικής Φυσικής.

Πώς διατυπώνεται, όμως, η «Αρχή της Αντιστοιχίας» του Bohr; Ως εξής: Όσο μικρότερος είναι ο λόγος της «Σταθεράς του Plank» προς τη «Δράση» (Ενέργεια επί Χρόνος) του υπό περιγραφή φαινομένου-συστήματος (ή, ισοδυνάμως, όσο μεγαλύτερος είναι ο «κβαντικός αριθμός» του συστήματος), τόσο περισσότερο οι νόμοι-σχέσεις της Κβαντικής Φυσικής τείνουν, από ποσοτική άποψη, προς τους νόμους-σχέσεις της Κλασικής Φυσικής.

Η λογική της εν λόγω «Αρχής» εφαρμόζεται και, ας σημειωθεί, στην περίπτωση της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας (η οποία αναφέρεται, ως γνωστόν, σε μη επιταχυνόμενα συστήματα): Δεν χρειάζεται να καταφύγουμε σε αυτήν (μας αρκεί η Κλασική Φυσική), όταν ζητούμενο είναι η περιγραφή φαινομένων, τα οποία ενέχουν ταχύτητες σημαντικά χαμηλότερες ως προς την ταχύτητα του φωτός στο κενό (χάριν συντομίας, αντιπαρέρχομαι αυτά που γράφει, σχετικά, ο Μπιτσάκης, ό.π., σελ. 324).

Δύναται, τέλος, να προστεθεί ότι ο «κβαντικός αριθμός», στην πρώτη περιοχή, και η σχετική ως προς το φως ταχύτητα, στη δεύτερη περιοχή, έχουν αξιοσημείωτα ανάλογο ρόλο με αυτόν του «τυποποιημένου ή σχετικού ποσοστού κέρδους» στην οικονομική επιστήμη. Το ισχύον «σχετικό ποσοστό κέρδους» ενός κεφαλαιοκρατικού συστήματος «απλής παραγωγής» (*single production*) ορίζεται ως το ισχύον ενιαίο ποσοστό κέρδους του προς τη μέγιστη δυνατή τιμή του ενιαίου ποσοστού κέρδους του (όπου η τελευταία τιμή καθορίζεται μόνον από την Perron-Frobenius ιδιοτιμή της μήτρας των τεχνικών συντελεστών του συστήματος). Όσο, λοιπόν, το ισχύον «σχετικό ποσοστό κέρδους» είναι μικρότερο, τόσο περισσότερο η περιγραφή του κεφαλαιοκρατικού συστήματος σε όρους της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας (δηλαδή, σε όρους «εργασιακών αξιών» των παραγομένων εμπορευμάτων) καθίσταται ποσοτικά ακριβής (βλέπε Μαριόλης, Θ., 2010, *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura, Δοκίμιο 9). Και όταν το σχετικό ποσοστό κέρδους ισούται με το μηδέν, τότε η Κλασική περιγραφή καθίσταται απολύτως ακριβής. Το μικρό πρόβλημα που απομένει είναι ότι, σε αυτήν την περίπτωση, δεν υπάρχει καπιταλισμός!

Δείγμα 3: «Τέλος, ο Ε. Ν. Λόρεντζ (Lorenz) απέδειξε, το 1963, ότι ακόμα και ένα απλό σύνολο τριών συνεξυγμένων μη γραμμικών διαφορικών εξισώσεων μπορεί να οδηγήσει σε εντελώς χαοτικά φαινόμενα.» (Μπιτσάκης, Ε., 1999, *Χάος, καταστροφές και fractals: προς μία διεύρυνση της αιτιοκρατικής σχέσης, Ουτοπία*, Τεύχος 33, σελ. 63. Το τεύχος περιέχει Αφιέρωμα στις «Θεωρίες του Χάους»).

Σχολιασμός: Ο Μπιτσάκης αναφέρεται στο ή μάλλον υπονοεί το περιβόητο, αλλά σήμερα τετριμμένο (μεταξύ ειδημόνων), μετεωρολογικό υπόδειγμα του Edward N. Lorenz, το οποίο δεν συνιστά, όμως, σύστημα τριών (3) μη-γραμμικών διαφορικών εξισώσεων. Επιπλέον, αλλά ακόμα πιο σημαντικό, ο Μπιτσάκης έχει έρθει αντιμέτωπος με το κρίσιμο ζήτημα: Ποιες είναι οι ελάχιστες συνθήκες εμφάνισης «χαοτικών λύσεων» (ή «φαινομένων», κατά Μπιτσάκη), όταν: (i) οι ανεξάρτητες μεταβλητές του συστήματος είναι είτε συνεχείς είτε διακριτές, και (ii) ο χώρος κατάστασης του συστήματος είναι είτε πεπερασμένης είτε άπειρης διάστασης;

Παρατήρηση 1: Το άρθρο του Ε. Ν. Lorenz, με τίτλο: *Deterministic nonperiodic flow*, *Journal of the Atmospheric Sciences*, 20, pp. 130-141, όπου πρωτοπαρουσιάστηκε και μελετήθηκε το εν λόγω υπόδειγμα, είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση:

<http://www.uvm.edu/~cdanfort/research/lorenz-1963.pdf>

Βλέπε τις εξισώσεις (25) έως και (27), στη σελίδα 135 αυτού του άρθρου. Είναι σαφές ότι δεν πρόκειται για «τρεις μη γραμμικές διαφορικές εξισώσεις».

Παρατήρηση 2: Ο όρος: «απλό σύνολο [...] διαφορικών εξισώσεων», τον οποίο χρησιμοποιεί ο Μπιτσάκης, δεν έχει ούτε περιεχόμενο ούτε νόημα (δεν είναι επιστημονικός όρος). Μήπως θα ήθελε να γράψει: «σύστημα συνήθων (*ordinary*) [...] διαφορικών εξισώσεων πρώτης τάξεως»;

Παρατήρηση 3: Για μία περίπου σύγχρονη, με το γραπτό του Μπιτσάκη, απάντηση στο ζήτημα που άφησα ανοικτό (για τον μη-ειδικό), βλέπε το – σε δύο συνέχειες – άρθρο των Z. Fu and J. Heidel στο περιοδικό *Nonlinearity* (vol. 10 (1997) και vol. 12 (1999)). Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν, βεβαίως, και πολύ πιο χρονικά απομακρυσμένες, αρκετά ικανοποιητικές, απαντήσεις (όσον αφορά στα συστήματα συνεχών μεταβλητών και χώρου πεπερασμένης διάστασης, βασίζονταν στο περίφημο Θεώρημα Poincaré-Bendixson).

Δείγμα 4: «Λόγω μικρών διακυμάνσεων στις αρχικές συνθήκες, ένα σύστημα μπορεί να παρουσιάσει χαοτική συμπεριφορά.» (Μπιτσάκης, Ε., 1999, ό.π., σελ. 64).

Σχολιασμός: Ένα σύστημα καλείται «χαοτικό» όταν (μεταξύ άλλων) οι λύσεις του παρουσιάζουν ισχυρή εξάρτηση-ευαισθησία από τις-στις αρχικές συνθήκες του.

Ας δώσουμε λίγα, μόνον, στοιχεία για ένα τετριμμένο (μεταξύ ειδημόνων) παράδειγμα, το οποίο είναι τόσο απλό όσο και ενδιαφέρον. Έστω σύστημα περιγραφόμενο από την ακόλουθη εξίσωση διαφορών («*Logistic Map*»):

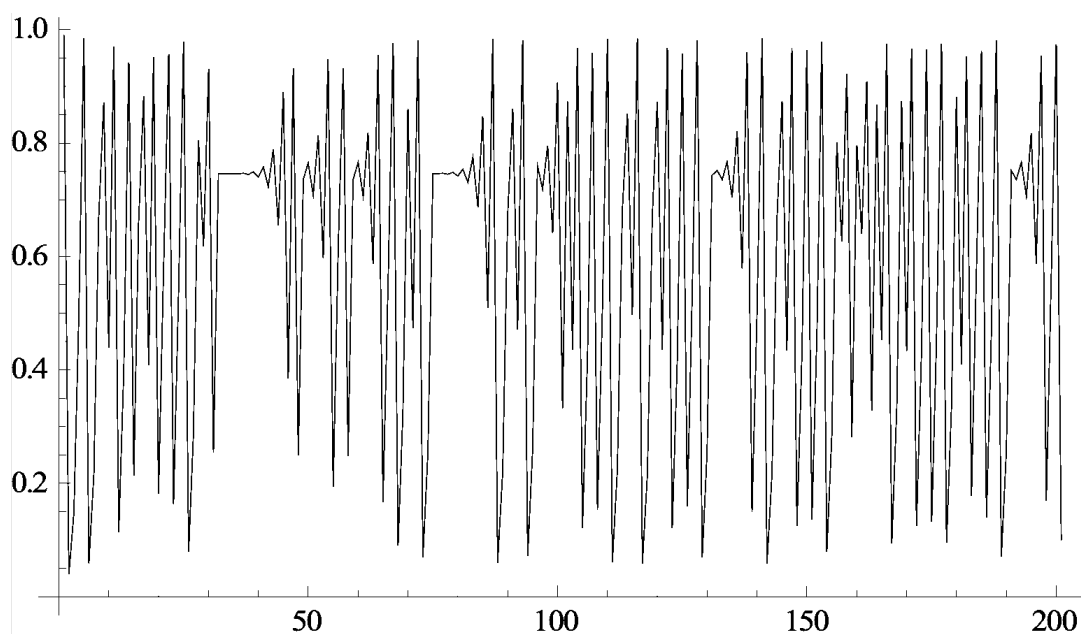
$$X_{t+1} = A X_t (1 - X_t), \tau = 0, 1, 2, \dots$$

όπου A είναι μία θετική πραγματική παράμετρος, η οποία λαμβάνει τιμές μεταξύ 0 και 4.

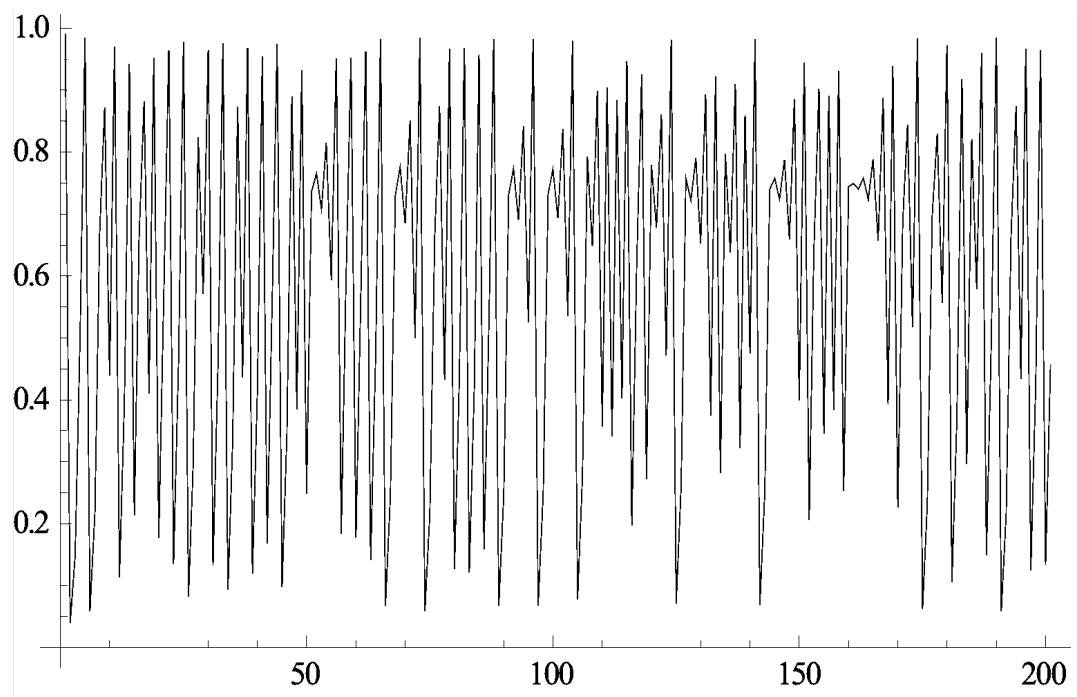
Αυτό το σύστημα συμπεριφέρεται «χαοτικά», όπως αποδεικνύεται στη βιβλιογραφία, για τιμές του A μεγαλύτερες του 3.56995 (κατά προσέγγιση), αν και ακόμα και σε αυτό το πεδίο τιμών υπάρχουν διακριτά υποσύνολα τιμών του A , μεταξύ 3.7017 και 3.8415, για τις οποίες το σύστημα εμφανίζει ευσταθείς λύσεις (ή, αλλιώς, ευσταθείς κύκλους) διαφόρων περιττών περιόδων, ήτοι 7, 5 και 3 («παράθυρα ευστάθειας»).

Η τιμή, λοιπόν, της παραμέτρου A καθορίζει εάν το σύστημα συμπεριφέρεται «χαοτικά». Όχι οι αρχικές συνθήκες (ή «οι διακυμάνσεις αυτών», κατά Μπιτσάκη). Έτσι, για παράδειγμα, η διαχρονική εξέλιξη του συστήματος για $A = 3.94$ και $X_0 = 0.99$ είναι εντυπωσιακά διαφορετική από την

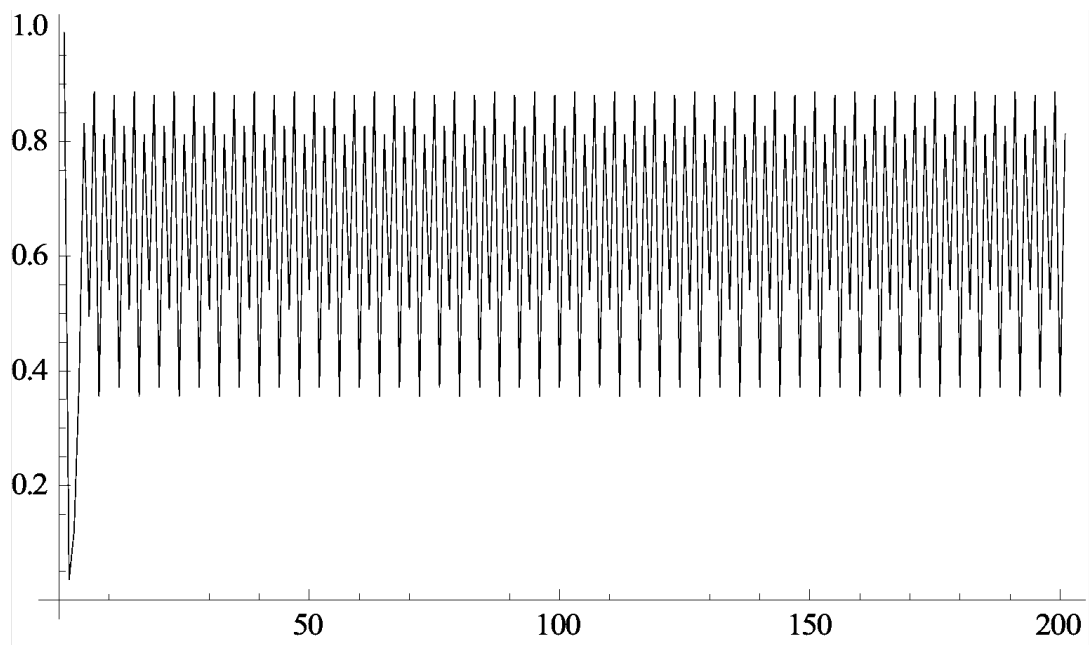
διαχρονική εξέλιξή του για $A = 3.94$ (ίδια, με προηγουμένως, τιμή της παραμέτρου) και $X_0 = 0.9900001$ («ελάχιστα» διαφορετικά αρχική συνθήκη), ενώ και οι δύο εξελίξεις χαρακτηρίζονται «χαοτικές». Τα δύο πρώτα από τα γραφήματα του Σχήματος 1 αντιστοιχούν, κατά σειρά, στις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις, και δείχνουν την εξέλιξη του συστήματος από $\tau = 0$ έως και $\tau = 200$ (Παρατήρησε, ιδίως, την οιονεί-ακινήσια, περί την (μέση) τιμή $X = 0.746$, την οποία εμφανίζει η πρώτη περίπτωση στις χρονικές περιόδους $\tau = 32-40$ και $\tau = 75-80$. Στα γραφήματα διακρίνονται ως – σχεδόν – οριζόντιες γραμμές). Αντιθέτως, τα επόμενα δύο γραφήματα αντιστοιχούν στην τιμή $A = 3.55$ και $X_0 = 0.99$ ή $X_0 = 0.10$ («πολύ» διαφορετικές αρχικές συνθήκες). Όπως διαπιστώνεται, το σύστημα συγκλίνει, αργά ή γρήγορα, σε έναν και τον αυτό κύκλο περιόδου 8, ανεξαρτήτως της τιμής του X_0 (αυτός ο κύκλος υφίσταται για κάθε τιμή του A μεταξύ 3.544 και 3.564, σε προσέγγιση τρίτου δεκαδικού, και καλείται «ολκός του συστήματος»). Αυτή η συμπεριφορά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί, και όντως δεν χαρακτηρίζεται στη βιβλιογραφία, «χαοτική».

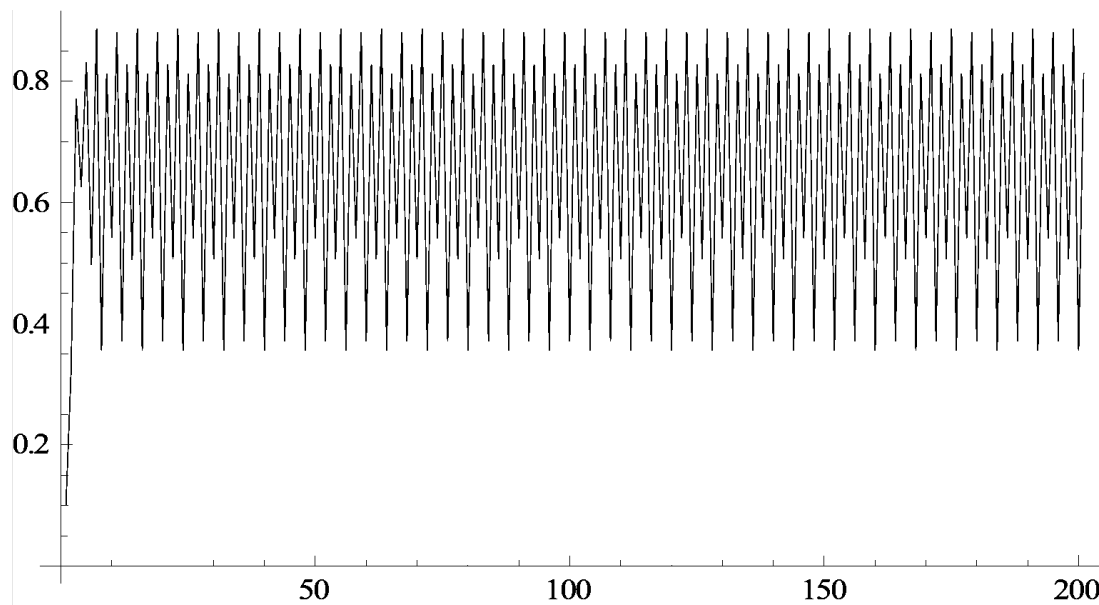
$$A = 3.94, X_0 = 0.99$$

$$A = 3.94, X_0 = 0.9900001$$

$$A = 3.55, X_0 = 0.99$$

$$A = 3.55, X_0 = 0.10$$

Σχήμα 1. Η εξέλιξη του συστήματος για δύο τιμές της παραμέτρου του και διαφορετικές αρχικές συνθήκες

Παρατήρηση 1: Επομένως, στην περίπτωση των διακριτών μεταβλητών, αρκεί μία, και μόνον, μη-γραμμική εξίσωση (διαφοράς) πρώτης τάξεως για την ύπαρξη «χαοτικών λύσεων».

Παρατήρηση 2: Για μία μη-τεχνικά περίπλοκη, αλλά λαμπρή, εισαγωγή στο ζήτημα της «χαοτικής δυναμικής», βλέπε May, R. M. (1976) Simple mathematical models with very complicated dynamics, *Nature*, 261, pp. 459-467, άρθρο διαθέσιμο στη διεύθυνση:

http://www.uam.es/personal_pdi/ciencias/dfaraco/docencia/modelizacion/May.pdf

Παρατήρηση 3: Τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες η «χαοτική δυναμική» εφαρμόζεται (και) στη μελέτη των κεφαλαιοκρατικών διακυμάνσεων-κρίσεων, και μάλλον αποτελεί το πιο προχωρημένο, έως σήμερα, πεδίο τεχνικής πραγμάτευσης αυτών των φαινομένων. Όσοι δεν έχουν πειστεί για το ότι η «ελληνική κρίση» δεν είναι «κρίση», δηλαδή ότι δεν πρόκειται για «κυκλική κεφαλαιοκρατική κρίση», θα μπορούσαν να ανατρέξουν σε αναλυτικές διερευνήσεις σχετικών οικονομικών υποδειγμάτων (και) «χαοτικής συμπεριφοράς».[3]

3. Αντίδωρο

Οι *déclarations* πολύ σπάνια προσφέρουν κάτι. Και όταν ισχύσει η εξαίρεση, δεν διαρκεί πολύ.[4]

Σημειώσεις

[1]. Πρόκειται, απλώς, για διαδικασία επαναπροσαρμογής της παραγωγικοτεχνικά υστερούσας ελληνικής οικονομίας στις ορίζουσες της Ευρωζώνης, δηλαδή μίας κεφαλαιοκρατικής, ανισόμετρα ανεπτυγμένης, περιοχής ενιαίου νομίσματος.

[2]. Ένα από τα διαρκώς επανερχόμενα συνθήματα του Μπιτσάκη, σε άλλου είδους γραπτά και ομιλίες του (μετά, ιδίως, το ξέσπασμα της «ελληνικής κρίσης»), είναι αυτό περί: «Ενωμένων Σοσιαλιστικών Πολιτειών/Δημοκρατιών της Ευρώπης», το οποίο διανθίζεται, μάλιστα, με διάφορες – ετερογενείς ως προς αυτό αλλά επίσης διαρκώς επανερχόμενες – αναφορές στον Β. Ι. Λένιν.

Θα πρέπει, λοιπόν, να αναφερθεί, εδώ, ότι ο «νόμος της ανισόμετρης οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης» των επιμέρους εθνικών χωρών στην εποχή του μονοπωλιακού καπιταλισμού κατέχει κεντρική θέση στις από το 1915 και μετά αναλύσεις και πολιτικές παρεμβάσεις του Λένιν. Κατά την μαρξιστική-λενινιστική βιβλιογραφία, αυτός ο νόμος συνεπάγεται την ακύρωση της προγενέστερης, ισχύουσας για τον προ-μονοπωλιακό καπιταλισμό, μαρξιστικής θεώρησης περί αδυναμίας επικράτησης του σοσιαλισμού σε μία, μόνο, χώρα (ή, έστω, σε πολύ λίγες). Συγκεκριμένα, επιβάλλει αυτή τη μορφή επικράτησης και καθιστά αδύνατη την ταυτόχρονη, διεθνικώς εκτεταμένη επικράτηση. Υποστηρίζεται, επίσης, ότι, καίτοι δεν είχε εξαχθεί ρητώς, η διατύπωση του νόμου ανιχνεύεται, εν σπέρματι ή δυνάμει, στην ανάλυση του Λένιν (1905) για την ρωσική δημοκρατική επανάσταση ενάντια στον τσαρισμό, και ότι, σε κάθε περίπτωση, η ρητή διατύπωσή του στα μεταγενέστερα, έπειτα από μία δεκαετία, κείμενα του Λένιν (1915, 1916) σηματοδοτεί την περαιτέρω ανάπτυξη της λενινιστικής θεωρίας περί σοσιαλιστικής επανάστασης στην εποχή του ιμπεριαλισμού. Βλέπε:

Λένιν, Β. Ι. (1905) *Δύο Τακτικές της Σοσιαλδημοκρατίας στη Δημοκρατική Επανάσταση*, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, τ. 11, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Λένιν, Β. Ι. (1915) Για το σύνθημα των Ενωμένων Πολιτειών της Ευρώπης, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, τ. 26, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Λένιν, Β. Ι. (1916) Το στρατιωτικό πρόγραμμα της προλεταριακής επανάστασης, στο: Β. Ι. Λένιν (1986) *Άπαντα*, τ. 30, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

[3]. Για ελληνόγλωσσες, βλέπε:

Μαριόλης, Θ. (2006) *Εισαγωγή στη Θεωρία των Ενδογενών Οικονομικών Διακυμάνσεων. Γραμμικοί και Μη Γραμμικοί Οικονομικοί Ταλαντωτές*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Ροδουσάκης, Ν. (2012) *Ενδογενείς Οικονομικές Διακυμάνσεις σε Μονοτομεακά και Πολυτομεακά Υποδείγματα τύπου Goodwin*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Τομέας Οικονομίας, Αθήνα, Οκτώβριος 2012.

Ροδουσάκης, Ν. (2014) Χaosτική δυναμική και οικονομική πολιτική, στο: *Πρακτικά του Συνεδρίου: Η Ευρωπαϊκή Ένωση Απέναντι στην Ελλάδα. Επιστημονικές και*

[4]. Προσθήκη, 28.10.2018: Πριν από λίγες μέρες κατόρθωσα να βρω (με τη βοήθεια του Λάμπρου Βαμβακούση) αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης του – όχι μόνο τυπογραφικά εξαντλημένου αλλά και δυσεύρετου (!) – βιβλίου του Νίκου Κιτσίκη ([1947] 1989) *Η Φιλοσοφία της Νεώτερης Φυσικής*, Αθήνα, Gutenberg, το οποίο πραγματεύεται τη Θεωρία της Σχετικότητας και την Κβαντομηχανική υπό το φως του Διαλεκτικού-Ιστορικού Υλισμού.

Από ό,τι είμαι σε θέση να γνωρίζω, πρόκειται για μία από τις δύο άξιες λόγου εργασίες Ελλήνων ειδικών μελετητών, οι οποίες έχουν ως αντικείμενο αυτό το ζήτημα. Η άλλη εργασία είναι επίσης του Ν. Κιτσίκη: *Η Σημασία της Φυσικής για τη Φιλοσοφία*, *Ανταίος*, Αριθ. 9, Ιούνιος 1947. Και οι δύο αυτές εργασίες ήταν πρωτοπόρες στην εποχή τους, κρινόμενες με διεθνή μέτρα και σταθμά, και εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά σημαντικές και πολύτιμες, έως σήμερα. Ιδίως, εάν ληφθεί υπόψη ο σκοταδισμός και, συνεπώς, η σύγχυση, οι οποίες έχουν στο μεταξύ κυριαρχήσει σε αυτά τα πεδία, στο μεγαλύτερο τμήμα του κόσμου (Σημειώνω ότι δεν γνωρίζω τη βιβλιογραφία από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας: Αναφέρω ενδεικτικά, ωστόσο, ότι, πριν από δώδεκα χρόνια (2006), υπήρξε η σκέψη να δοθεί το όνομα «Μαόνιο», προς τιμή ορισμένων συναφών επιστημάνσεων του Μάο Τσε Τουνγκ, σε ένα υπό ανακάλυψη, νέο «στοιχειώδες» σωματίδιο.).

Η εν λόγω έκδοση (1989) του βιβλίου, περιέχει Εισαγωγή και Σχόλια του Μπιτσάκη, τα οποία δεν κινούνται παρά στο ως άνω «μήκος κύματος», δηλαδή σε εκείνο των *déclarations*. Επί παραδείγματι, διαβάζουμε: «Γιατί μια νέα κριτική έκδοση ενός βιβλίου που δημοσιεύτηκε πριν από 42 χρόνια, όταν ο ίδιος ο συγγραφέας του, στα τριάντα ένα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι το θάνατό του, δεν θέλησε να το επανεκδώσει; [...] Το βιβλίο παρά τις αδυναμίες του – αντανάκλαση της τότε κυρίαρχης μορφής μαρξισμού διεθνώς, αλλά και της κατάστασης των μαρξιστικών σπουδών στην Ελλάδα [...] (Εισαγωγή, σελ. 9). [...] Ας μην τρέφουμε αυταπάτες. Οι μεγάλες ανακαλύψεις του αιώνα μας, δεν έγιναν, κατά κανόνα, από οπαδούς [*sic!* – Θ. Μ.] του διαλεκτικού υλισμού. Ωστόσο ο διαλεκτικός υλισμός αποδείχθηκε πολύτιμος στην επιστημολογική και γνωσιολογική ερμηνεία των φυσικών θεωριών (όταν δεν χρησιμοποιήθηκε σαν κλίνη του Προκρούστη [*sic!* – Θ. Μ.]). (Σχόλιο υπ' αριθμό 27, σελ. 132)».

Πολλά θα μπορούσαν να λεχθούν. Εδώ θα αρκεστούμε μόνο στο να υπενθυμίσουμε ένα γεγονός – «όχι μόνο για τους Φιλισταίους αλλά και για τη νεολαία, η οποία διψά για μάθηση», όπως έγραφε ο Karl Marx. Σε μία επιστολή προς τον γιο του, η οποία έχει ημερομηνία 30 Ιουλίου 1951, ο Νίκος Κιτσίκης (64 χρονών, τότε) γράφει, μεταξύ άλλων, εξίσου ενδεικτικών, τα εξής: «Για να καταλάβεις, Δημήτρη μου, πόσο υποφέρω από οικονομική ανέχεια, σου λέγω τούτο: Μέσα στο λιοπύρι του Ιουλίου φοράω χειμωνιάτικα.» (*Νίκος Κιτσίκης. Ο επιστήμονας, ο άνθρωπος, ο πολιτικός*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, 1986, σελ. 81).

Πώς ήταν δυνατόν ένας διεθνώς καταξιωμένος Μηχανικός-Καθηγητής (Σιδηρών Γεφυρών και Έργων εκ Σιδηροπαγούς Σκυροδέματος) και Πρύτανης του ΕΜΠ, όπως ο Νίκος Κιτσίκης, να περιήλθε σε εκείνη την κατάσταση οικονομικής ανέχειας, η οποία κράτησε επί δεκαετίες; Σίγουρα, πάντως, το τελευταίο πράγμα που θα ήταν δυνατόν να απασχολεί τον Κιτσίκη, εκείνη την περίοδο (όπου, επιπλέον, η σύζυγός του, Μπεάτα Κιτσίκη, ήταν στη φυλακή, καταδικασμένη σε θάνατο, και τα παιδιά τους βρίσκονταν στο εξωτερικό) και όλα τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του, θα ήταν η αναδημοσίευση των επιστημολογικών γραπτών του. Και μέσα σε εκείνα τα χρόνια, στα χρόνια των εμπρησμών κομματικών γραφείων, των τραμπουκισμών και του επεξεργασμένου από ελληνικές και αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες «Σχεδίου Περικλής», ο Νίκος Κιτσίκης διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη του κόμματος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ), έως το 1967, όπου εξορίστηκε στη Γυάρο, σε ηλικία 80 χρονών και άρρωστος.

Ο Νίκος και η Μπεάτα Κιτσίκη έμειναν έως τέλους αλύγιστοι στη θέση τους. Έτσι, και στα γραπτά τους.